

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1263>

Geliş Tarihi: 24.04.2018

Kabul Tarihi: 27.06.2018

1950'LER VE 60'LARDA KIBRIS SORUNU VE TÜRK-İNGİLİZ POLİTİKALARI*

Yasin COŞKUN**

Öz

Kıbrıs sorununun şekillenmeye başladığı 1950'lerde sorunun tarafları çözüme yönelik çeşitli diplomatik faaliyetlerde bulunmuşlar ve bu süreç 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasıyla neticelenmiştir. Fakat daha sonra adadaki Türk ve Rum toplulukları arasında ortaya çıkan anlaşmazlık sonucu Kıbrıs sorunu tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Bu tarihten itibaren 1950'lerden farklı olarak tarafların Kıbrıs konusundaki etkisi değişmiş ve yeni politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda 1950'lerde Kıbrıs'ın kendisine bağlı bir ada olmasından dolayı daha aktif bir politika takip eden İngiltere, 1960'larda Kıbrıs Devletinin kuruluş anlaşmasının garantör devletlerinden birisi olmasına rağmen Kıbrıs sorunu konusunda daha pasif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Özellikle, 1964 yılında Birleşmiş Milletlerin adaya barış gücü gönderme kararı alması bu durumu daha da hızlandırmıştır. İngilizlerin takip ettiği bu politika sonucu ABD, Kıbrıs sorunda daha aktif rol almaya başlamıştır. Türkiye açısından ise durum tersi bir yol izlemiştir denilebilir. 1950'li yılların başında Kıbrıs sorunu diye bir durumun varlığını kabul etmek istemeyen ve adadaki İngiliz idaresinden memnun bir görüntü sergileyen Türkiye, 1950'lerin sonuna doğru Kıbrıs konusunda tutumunu netleştirmiş ve aktif bir politika uygulamaya başlamıştır. Bu durum 1960'lı yıllarda daha da baskın bir rol almıştır. İngilizlerin adaya olan ilgilerinin azalmasına karşılık Türkiye 1960'larda iki kez adaya askeri müdahale girişiminde bulunmuş fakat bu iki hamlede ABD'nin devreye girmesiyle sonuca ulaşamamıştır. Görüldüğü gibi 1950'ler ve 1960'lar Kıbrıs sorunda takip edilen politika bakımından Türkiye ve

* Bu metin Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türk Tarih Kurumu, Yakın Doğu ve Girne Üniversiteleri tarafından 20-21 Ekim 2016 tarihlerinde Girne'de düzenlenen "I. Uluslararası Akdeniz Dünyası Araştırmaları" başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Tarih Bölümü.

İngiltere için çok farklı bir seyir izlemiştir. Bu çalışma da bu dönemler içinde bu iki devletin takip ettiği Kıbrıs politikasının bir değerlendirmesini yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kıbrıs Sorunu, Türk-İngiliz İlişkileri, Türk Dış Politikası.*

The Cyprus Problem and Turkish-British Policies in the 1950s and 60s

Abstract

When the Cyprus problem started to emerge in the 1950s, the parties that were involved in the problem began to take some diplomatic measures for the solution of the problem resulted in the establishment of the State of Cyprus in 1960. However, because of the dispute between the Greek and Turkish communities on the island, the Cyprus problem reemerged again in the 1960s. After that, as being different from the 1950s, the parties' impact on the Cyprus problem had changed and they began to apply new policies. Because of Cyprus was under its control, Britain followed an active policy on the Cyprus issue in the 1950s. Despite being one of the guarantor powers in the founding agreement of the Cyprus State, Britain began to follow a more passive foreign policy on the Cyprus problem in the 1960s. In particular, the United Nations decision to send peacekeeping forces to Cyprus in 1964 has further accelerated this situation. As the result of this policy followed by the British, the United States began to take a more active role in the Cyprus issue. In terms of Turkey, the situation was different. In the early 1950s, Turkey did not want to accept the existence of the Cyprus problem and the Turkish Government had no problem with the British rule on the island. Towards the end of 1950, Turkey clarified its position in the Cyprus problem and started to pursue an active policy. Turkey continued applying the active policy that became more aggressive in the 1960s. Despite the decrease of the British interest in the island in the 1960s, Turkey attempted to intervene in the island militarily twice stopped by the United States. In terms of the policies followed in the Cyprus problem in the 1950s and 1960s, Turkey and Britain followed a different path. Therefore, this study analyses the Turkish and British policy towards Cyprus in the 1950s and 1960s.

Keywords: *The Cyprus Problem, Anglo-Turkish Relations, Turkish Foreign Policy.*

Giriş

Kıbrıs sorununun ortaya çıkışında 1950'li yıllar önemli bir yer tutmaktadır. Her ne kadar sorunun taraflarınca yapılan müzakereler sonucu bir antlaşmaya varılmış ve bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuşsa da 1963 yılının sonlarında bu Cumhuriyet çatırdamaya başlamış ve Kıbrıs sorunu tekrardan gündeme gelmiştir. Bu açıdan 1960'lı yıllar Kıbrıs sorununun yeniden belirmeye başladığı yıllar olması hasebiyle bir öneme sahiptir. Türkiye ve

İngiltere 1950 ve 1960 dönemlerinde Kıbrıs sorununun çözümü hususunda önemli faaliyetlerde bulunmuşlar ve bu yönde politikalar belirlemişlerdir. Fakat iki tarafın da izlediği politikalar kimi zaman benzerlik gösterse de genel olarak farklı çizgiler izlemiştir.

İngiltere ilk olarak adaya 1878 yılında gelmiş ve Osmanlı Devleti'ne yıllık £92,986 ödemeyi kabul ederek adanın idaresini ele geçirmiştir.¹ Daha sonra Osmanlı Devleti'nin, Almanya'nın yanında savaşa girmesini bahane ederek adayı tek taraflı ilhak ettiğini duyurmuştur. 1923 yılında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bir itiraz göstermemesi sonucu ada resmen İngiltere'nin kontrolüne geçmiş ve 1925 yılında ada İngiliz Kraliyet Kolonisi'ne dahil edilmiştir. Bu durum adadaki Rumları pek memnun etmemiştir çünkü İngilizler adaya ayak bastıklarında bu duruma sevinen Rumlar, onları kendi hedefleri olan *Enosis*'i yani adanın Yunanistan'la birleşmesi amacını gerçekleştirmede bir yardımcı olarak görmüşlerdir. Fakat adanın koloni hâline getirilmesi İngilizlerin böyle bir gelişmeye izin vermeyeceğini gösteriyordu.

Bu sebeple zamanın Başpiskoposu III. Kyrillos İngilizlerin bu kararını protesto etmiştir.² Bu durum, İngilizler ile Rumların aralarını açan ilk kıvılcımlardan birisi olmuştur. 1950 yılında başpiskopos olan III. Makarios zamanında Rumlar *Enosis* faaliyetlerine hız vermişlerdir.³ İngilizler 1950'li yıllarda kimi zaman adadaki Türklerle de ittifak ederek ve onları Rum isteklerine karşı kışkırtıp denge unsuru oluşturarak adayı kontrolünde tutmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Sonunda ada, İngiltere'nin elinden çıkmış fakat İngilizler adada iki tane askeri üs bölgesi elde etmeyi başarmışlardır. 1960'lı yıllarda İngiliz politikası 1950'lilere göre daha pasif olmuş ve İngiltere yavaş yavaş Kıbrıs sorununa olan ilgisini kaybetmeye başlamıştır.

¹ Soyalp Tamçelik, *Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Geçışı (1878-1919)*, KKTC Cumhurbaşkanlığı, Ankara 1997, s. 35.

² Public Record Office (PRO): Foreign and Commonwealth Office (FCO) 9/2501, Internal political situation in Cyprus, "Cyprus chronology", letter from the British High Commission in Cyprus to Southern Europe Department (SED), FCO, 21 July 1977.

³ Yunanistan'ın bir bölgeyi ele geçirmesinde Yunan din adamlarının çoğu kez yardımları dokunmuştur. İzmir'in işgali sırasında İzmir Metropoliti Chrysostomos'un da bu yönde faaliyetleri olmuştur. Nitekim İzmir'in işgalinden hemen önce Kolordu Komutanı olan ve İstanbul hükümeti tarafından görevden alınan Nurettin Paşa bir konuşmasında bu hususa değinmiştir. Buna göre, Nurettin Paşa: "Yunanistan'ı ne Kral ne de devlet adamları değil sadece Ortaçağ'ın papazları idare etmektedir. Bu böyle gelmiş böyle gidecektir" demiştir. (Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, C.I, İkinci Basım, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977, s. 174, dipnot: 103).

Türkiye açısından ise durum tam tersi bir istikamet seyretmiştir. İlk etapta 1950’lerde Kıbrıs sorununa müdahil olmakta isteksiz görünen Türkiye, daha sonra kendisini sorunun ateşli taraftarlarından birisi olarak bulmuştur. Özellikle 1950’li yıllarda Türkiye kesin bir Kıbrıs politikası belirlemede zorlanmıştır. Ankara açısından emin olunan tek husus bir oldubitti ile adanın Yunanistan’a bağlanmasının asla kabul edilmeyeceğidir. Fakat bunun nasıl yapılacağı Kıbrıs sorununun nasıl çözüleceği hususunda Türkiye zaman zaman farklı politikalar takip etmiştir. Bu çalışmada Kıbrıs sorununun kritik yılları olarak kabul edilen 1950’ler ve 1960’larda Türk ve İngiliz politikalarının analizi yapılmaya çalışılacaktır. İlk olarak Türkiye’nin 1950’lerde takip ettiği politika incelenmiş, daha sonra aynı yıllarda İngiltere’nin Kıbrıs sorununa bakış açısı değerlendirilmiştir. Son olarak 1960’lı yıllarda iki devletin takip ettiği Kıbrıs politikasına değinilmiştir.

1. Türkiye’nin 1950’li Yıllarda Kıbrıs Sorununa Yaklaşımı

Türkiye Kıbrıs konusunda takip ettiği politika 1950’li yıllarda farklılıklar göstermiştir. Bu durum o zaman takip edilen Türk dış politikasının bir sonucudur. 50’li yılların başında Kıbrıs sorunu gün yüzüne çıkmaya başladığında böyle bir sorunun varlığını kabul etmek istemeyen Türkiye, Kıbrıs’ın İngiliz yönetiminde kalması gerektiği görüşünü savunmuştur.⁴ Nitekim 1948 yılının sonunda İngiltere’nin Türkiye Büyükelçisi David V. Kelly, Londra’ya göndermiş olduğu bilgi notunda; Türkiye basınında Kıbrıs üzerine çıkan yazıların genel olarak İngiliz karşıtı olmadığını, yalnızca adadaki Türklerin bazı haklarının İngiliz yönetimi tarafından dikkate alınmadığına dair birtakım eleştiri yazılarının olduğunu bildirmiştir.⁵ Bu durum, Rumların aksine, genel anlamda Türk kamuoyunda adanın İngiliz idaresinde olmasından kaynaklanan bir hoşnutsuzluğun olmadığını gösteriyordu.

⁴ Ahmet Sözen, “The Cyprus Negotiations: From the 1963 Inter-Communal Negotiations to the Annan Plan” in Ahmet Sözen (Ed.), *Reflection on the Cyprus Problem: Compilation of Recent Academic Contributions*, Cyprus Policy Center 2007, s. 1.; Nihat Erim, *Bildiğim ve gördüğüm ölçüler içinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara 1976, s. 15.; Ömer Kürkçüoğlu, “Turco-British Relations Since the 1920s”, in William Hale and Ali İhsan Bağış (eds.), *For Centuries of Turco-British Relations: Studies in Diplomatic Economic and Cultural Affairs*, The Eothen Press, Beverley 1984, s. 96.

⁵ PRO: FCO 141/2989, Cyprus: Turkish community affairs and representation, letter from the British Ambassador to Turkey, David V. Kelly, to the Acting Governor of Cyprus, H. E. Turnbull, 20 December 1948.

Aslında, 1950'lerin başında Rumların gittikçe artan *Enosis* talebini Ankara görmezden gelmeye çalışıyordu; çünkü böyle bir isteğin gerçekleşebileceğine imkân verilmiyordu. Bunun sonucu olarak da Ankara, Kıbrıs sorunu konusunda topu İngiltere'ye atarak işin içinden bir nevi sıyrılmaya çalışıyordu. Fakat Türk hükümetinin bu tavrına karşılık Türk toplumu yavaş yavaş adadaki soydaşlarının kaderiyle alakadar olmaya başlamıştı. Özellikle genç kesim arasında Kıbrıs Türklüğünün haklarının savunulması yönünde talepler yükselmeye başlamıştır. Bunun üzerine Türkiye, takip ettiği pasif politikaya tekrar sarılma ihtiyacı hissetmiştir. 25 Ocak 1950 yılında Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak verdiği bir demeçte Kıbrıs sorunu diye bir sorunun mevcut olmadığını ve bu durumu daha önce birçok kez açıkladığını söylemiştir. Ayrıca İngilizlerin adayı bırakmak gibi bir niyetlerinin olmadığını bu sebeple gençlerin adanın geleceği hakkında gösterdikleri heyecanın bir amaca hizmet etmediği yönünde beyanat vermiştir.⁶

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında Türkiye'nin takip ettiği Kıbrıs politikasında önemli bir değişiklik olmamıştır. Türkiye sıkı sıkıya adanın İngiliz yönetiminde kalması tezini savunmuştur.⁷ Özellikle Yunanistan ile beraber 1952 yılında NATO'nun bir parçası hâline gelen Türkiye, Kıbrıs konusu üzerinden Yunanistan ile meydana gelebilecek herhangi bir çatışmanın NATO'nun güney kanadını zaafa uğratabileceği tehlikesinden ürkmüştür. Aslında, ABD'nin böyle bir durumdan hoşlanmayacağını bilen ve o zamanki politikalarını Sovyet tehdidine karşı tamamen ABD'ye dayalı hâle getiren Türkiye, ABD'nin tepkisinden çekinmiştir. Özellikle, ABD tarafından Türkiye'ye sağlanan ekonomik yardımlara çok fazla ihtiyaç duyan Türk hükümeti, Kıbrıs sorununa bağlı olarak ortaya çıkacak bir çatışma ortamının bu yardımları sekteye uğratmasından çekinmiştir. Bu manada Kıbrıs sorununun her geçen gün tırmandığı bir zamanda, bütün bu gelişmelerin Türkiye-Yunanistan ilişkilerine zarar vermeyeceğini umarak, Yunanistan'ın da içinde bulunduğu bir Balkan Paktı'nın imzalanmasında, Türkiye'nin öncü rolü oynamasının temel nedenlerinden birisi de Türkiye'nin bu çabalarının karşılığı olarak Amerikan yardımlarının artacağını ummasıdır. Bu durum Türkiye'nin başını çektiği bir

⁶ Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, 5. baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s. 40.

⁷ Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)", *Gazi Üniversitesi Uluslararası Akademik Bakış Dergisi*, C. 6, S. 11, (Kış 2012), s. 89.

başka organizasyon olan Bağdat Paktı içinde geçerliydi.⁸ Fakat kısa süre sonra Kıbrıs sorununda meydana gelen yeni gelişmeler hem Balkan Paktı'nın ölü doğmasına hem de Türkiye'nin Kıbrıs politikasını gözden geçirmesine neden olmuştur.

İlk olarak Yunanistan'ın 1954 yılında Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletlere taşınması ve daha sonra İngiliz Başbakanı Anthony Eden'in sorunu görüşmek üzere Yunanistan ve Türkiye'yi Londra'da düzenlenecek bir konferansa davet etmesi, Türkiye'nin Kıbrıs tutumunu değiştirmeye başlamasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye, “eğer İngiltere Kıbrıs'ı bırakmaya kararlı ise adanın daha önceki sahibinin Osmanlı İmparatorluğu olması hasebiyle Kıbrıs'ı Türkiye'ye devretmelidir” şeklinde bir tez ortaya atmış ve kendisini Osmanlı'nın mirasçısı olarak göstermiştir.⁹ Bu, Türkiye'nin kısa süreli desteklediği bir görüş olmuştur. Çünkü Türk hükümeti bu iddiasını destekleyecek bir yasal dayanaktan yoksundu. 1923 yılında Lozan'da bulunan Türk delegeleri adanın statüsü konusunda en ufak bir tartışma dahi açmadan Kıbrıs üzerindeki İngiliz egemenliğini kabul etmiş¹⁰ ve Lozan Barış Antlaşması'nın 20. maddesiyle Kıbrıs'ın İngiltere'ye katılımını tanıdığını bildirmiştir.¹¹ O zamanlar belki de İngiltere'nin adanın idaresini hiçbir şekilde bırakmayacağı düşünülüyordu. Fakat Kıbrıs'ta olaylar başladıktan sonra Türkiye, Lozan'da Kıbrıs konusunda özel bir madde koydurmadığı için bir pişmanlık içine girmiş gibi görünüyordu.¹² Böyle bir maddenin var olması belki de adanın Türkiye'ye iadesi konusunda Ankara'nın eline güçlendirebilirdi.

Daha sonraki aşamada Türkiye, Kıbrıslı Rumların savunduğu *Enosis*'e karşı *Taksim* politikasını izlemeye başlamıştır. Buna göre eğer İngiltere adanın idaresini devretmeye kararlıysa ada, Türkiye ve Yunanistan arasında bölünmeliydi. Aslında bu politika ilk olarak İngiliz Koloniler Sekreterliği tarafından Rumların yürüttüğü *Enosis* kampanyasını zayıflatmak için ortaya atılmıştı.¹³ Daha sonra Türkiye bu görüşü Kıbrıs sorununun çözümü için bir seçenek olarak gördü. Bir müddet *Taksim* tezini savunduktan sonra 1959

⁸ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, İmge Kitabevi, Ankara 2016, s. 182.

⁹ Sözen, *a.g.e.*, s. 1.; PRO: FCO 51/47, 'the Turkish Attitude to Cyprus 1945-1967', Foreign and Commonwealth Affairs Research Department Memorandum, 4 December 1968.

¹⁰ Erim, *a.g.e.*, s. 2.

¹¹ Mustafa Albayrak, “Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 2000, Cilt: XVI, Sayı: 46, s. 273.

¹² *a.g.e.*, s. 19.

¹³ Tozun Bahçeli, *Greek-Turkish Relations since 1955*, Westview Press, London 1990, s. 40.

yılındaki Zürih ve Londra Antlaşmalarının ardından bu politikayı da bırakarak bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını kabul etmiştir.

2. İngiltere'nin 1950'li Yıllarda Kıbrıs Sorununa Yaklaşımı

1878 yılında adanın kontrolünü eline geçirdikten sonra sahip olduğu stratejik konum nedeniyle Kıbrıs, İngiltere için daima önemli bir yer olmuştur. Özellikle, 1954 yılında Mısır hükümetiyle varılan İngiliz askerlerinin Mısır'dan çekilmesi ile ilgili antlaşma sonucu, Kıbrıs'ın askeri açıdan İngiltere için önemi daha da artmıştır.¹⁴ 1955 yılında İngiltere Başbakanı Eden yaptığı açıklamada Kıbrıs'ın İngiltere için sahip olduğu önemi vurgulamıştır: “Kıbrıs yoksa, petrol tedarikimizi korumak için gerekli tesislerde yok demektir. Petrolün olmaması da İngiltere için işsizlik ve açlık demektir. Durum bu kadar basittir.”¹⁵

Adanın İngiltere için anlamı Süveyş Kanalı ve İngiliz çıkarlarının bulunduğu petrol olarak zengin diğer bölgelere yapılacak bir operasyonda aktif bir rol oynayacak üs demektir.¹⁶ Bu nedenle İngiltere adada bulunan askeri tesisleri geliştirmeye büyük bir önem vermiştir.¹⁷ İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin (Royal Air Force) aktif olarak adada faaliyet gösterebilmesi için üsler kurulmuş; bunun yanında kara kuvvetleri içinde yeni tesisler yapılmıştır. Ayrıca, bilgi toplama olanağı sağlayan ekipmanlar da adaya İngilizler tarafından kurulmuştur. Adada askeri amaçlı yapılan bu yenilenme faaliyetleri İngiltere'nin 1954-1959 yılları arasında £40-50 milyon civarı bir harcama yapmasına neden olmuştur.¹⁸

Tüm bu faaliyetler gösteriyordu ki İngilizler adayı kolay kolay elden bırakmak niyetinde değildi. Gerçekten, 1954 yılında İngiliz Koloniler Bakanı Henry Hopkinson, adanın bağımsızlığına yönelik kendisine sorulan bir soruya cevap verirken “asla” kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.¹⁹ Bu dönemde İngilizlerin takip ettiği bu politika Ankara'yı memnun etmiştir. Fakat Rum

¹⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Tarafların Tutumları ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu*, İ.Ü. Basımevi ve Film Merkezi, İstanbul 1991, s. 18.; John Darwin, *Britain and Decolonisation the Retreat from Empire in the Post-War World*, Macmillan Education, Basingstoke 1988, s. 216.

¹⁵ John Reddaway, *Burdened with Cyprus: the British Connection*, Weidenfeld & Nicolson, London 1986, s. 11.

¹⁶ Darwin, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁷ Michael Carver, *Tightrope Walking: British Defence Policy since 1945*, Hutchinson, London 1992, s. 29.

¹⁸ Darwin, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁹ PRO: FCO 51/47, 'the Turkish Attitude to Cyprus 1945-1967', Foreign and Commonwealth Affairs's Research Department Memorandum, 4 December 1968.

tarafında İngiltere'ye karşı artan bir öfkeye sebep olmuştur. Ayrıca, Yunanlıların Kıbrıs konusunu BM'ye taşıması da İngiltere ile Yunanistan arasındaki ilişkiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde BM'deki Rum talepleri karşısında Türkiye, İngiltere ile işbirliği içerisine girmiş ve Rumların self-determinasyon istekleri karşısında Kıbrıs sorununun İngilizlerin iç işi olduğu görüşünü desteklemiştir.²⁰

Fakat adadaki İngiliz yönetimine karşı gittikçe artan Rum saldırıları karşısında İngiltere tek başına hareket etmek istememiş ve adada bulunan Türklerin de kendilerinin Rum kesimiyle olan mücadelesine dahil olması yönünde bir politika izlemeye başlamıştı. Bu politikayı ilk kez İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi gündeme getirmiştir. Rum kesimine karşı Türkleri ileri sürmenin zor bir iş olduğunu ama İngiltere'nin karşılaştığı bu sorunla başa çıkabilmede faydalı olacağını ifade etmiştir.²¹ Fakat daha önce de dile getirildiği gibi Türkiye'nin ilk zamanlarda Kıbrıs sorununa karşı pasif yaklaşımı nedeniyle, İngiltere'nin bu çabaları pek sonuç vermemiş olmakla beraber, zamanla Türkiye kendisini Kıbrıs sorunu içinde aktif bir şekilde rol alırken bulacaktır.

Özellikle, İngiliz Genelkurmay Başkanlığından yeni emekli olan Sir John Harding'in, İngiltere tarafından adadaki durumu düzeltmesi için adaya gönderilmesinden²² sonra adadaki Türkler ve Rumlar arasında çatışmalar artmıştır. İlk etapta Yunan lider General Grivas, kurucusu olduğu EOKA (*Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü*) üyelerine sıkı bir talimat vererek, adada bulunan Türkleri hedef almamalarını bildirmiş, böylece adada İngiliz yönetimi ile olan mücadelelerinde Türkleri tahrik etmek istememiştir. Fakat Harding'in adada polis servisinde bulunan Rumları görevlerinden alarak yerine Türkleri koyması, iki toplumu karşı karşıya getiren etmenlerden birisi olmuştur.²³ Böylece, İngiltere'nin *Enosis*'i önlemek için takip ettiği politikalar adadaki iki toplumu her geçen gün daha fazla karşı karşıya getirmiş ve iki toplum arasında çatışmaların başlamasında bir nevi öncü bir rol oynamıştır.²⁴

²⁰ a.g.b. (adı geçen belge).

²¹ Robert F. Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, Clarendon Press, Oxford 1998, s. 41.

²² Ergenekon Savrun-Melih Tınal, "Soğuk Savaş Döneminde İngiltere ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34 (2017-Bahar), s. 356.

²³ Perry Anderson, *The New Old World*, Verso Books, London 2011, s. 362.

²⁴ Oliver P. Richmond, 'Decolonisation and Post-Independence Causes of Conflict: Mapping the Case of Cyprus', in H. Faustmann & N. Peristianis (eds.), *Britain in Cyprus: Colonialism and*

Türklerin de Kıbrıs sorunu içerisine aktif bir şekilde dahil olmasından sonra adada tansiyon daha da gerilmiş ve durum İngiltere açısından içinden çıkılmaz bir hâle gelmiştir. İngiliz yönetimi Rumların *Enosis* faaliyetlerini önlemek amacıyla, Makarios'u 1956 yılında sürgüne göndermiş fakat bu durum da adadaki olayların önüne geçememiştir. Bunun üzerine 1957 yılında Makarios'un tekrar Kıbrıs'a dönmesine izin verilmiştir. Adadaki durumu kontrol altına almak için gösterdiği çabanın kendisi için günden güne daha masraflı bir hâle geldiğini gören ve bu yükü tek başına üstlenmek istemeyen İngiltere,²⁵ 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye ve Yunanistan ile sorunun çözümü ve adanın geleceği üzerine görüşmeler yapmıştır. İlk etapta bu görüşmeler başladığında, İngilizler sorunun çözümü için adada sahip oldukları bazı haklardan vazgeçmek zorunda kalacaklarının farkındaydılar fakat uzun süren müzakereler sonucu adanın kontrolünün tamamen ellerinden çıkacağını belki de ummuyorlardı. Sonuç olarak Zürih ve Londra Antlaşmalarından sonra, bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla İngiltere kendini Kıbrıs sorunu gibi bir açmazdan kurtarmış ve bu antlaşmanın adada kendisine sağladığı iki askeri üs bölgesi bundan sonra İngiltere'nin Kıbrıs politikasının temel ilgi alanı olmuştur.

3. Türkiye ve İngiltere'nin 1960'lı Yıllarda Kıbrıs Sorununa Yaklaşımı

Rum lider Makarios'un 1963 yılı sonunda Kıbrıs anayasasında değişiklikler öngören teklifinin Türk tarafınca ret olunması sonucunda Kıbrıs sorunu tekrar gün yüzüne çıkmış ve bu sorunun tarafları tekrar yeni politikalar belirlemek zorunda kalmışlardır. Adada iki toplum arasında çatışmaların yeniden alevlenmesinin ardından, 1964 yılının Ocak ayında Londra'da bir konferans düzenlenmiş ve bu konferansta Türkiye izleyeceği Kıbrıs politikasını bir bakıma ortaya koymuştur. Türkiye için ilk etapta önemli olan husus, adada bulunan Türk toplumunun 1960 anayasası ile elde etmiş olduğu hakların korunmasına yönelik olmuştur.²⁶ Ayrıca toplantıya Türk tarafından konuşmacı olarak katılan Rauf Denktaş yaptığı konuşmada, 1963 yılının Aralık ayında iki

Post-Colonialism, 1878-2006, Mannheim und Möhnese: Peleus, Studien zur Archaeologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns, Band 19, Bibliopolis 2006, s. 546.

²⁵ Ronald Hyam, *Britain's Declining Empire the Road to the Decolonisation*, Cambridge University Press 2006, s. 270.

²⁶ Sharon Anderholm Wiener, "Turkish Foreign Policy Decision-Making on the Cyprus Issue: A Comparative Analysis of Three Crises", Ph.D. Thesis, Duke University 1980, s. 54.

toplum arasında meydana gelen çatışmaların bir şeyi gösterdiğini, bunun da Kıbrıs sorununda gerçek bir çözüm isteniyorsa bağımsız bir devlet adı altında adanın Türk-Rum toplumları arasında bölünerek elde edilebileceği görüşünü savunmuştur. Böylece iki toplumun bölgesel olarak ayrılması gerekliliği ortaya çıkmış ve bu öneri Türkiye tarafından da desteklenmiştir.²⁷

1964 yılından itibaren Türkiye'nin önceliği adadaki Türk toplumunun güçlenmesini sağlamaktı. Türk Dışişleri Bakanı mecliste yaptığı bir konuşmada, adadaki Türk toplumunun her açıdan iyi bir pozisyonda olmasının Türkiye'nin elini uluslararası arenada Kıbrıs sorununa çözüm ararken güçlendireceğini dile getirmiştir.²⁸ Fakat 1964 yılından itibaren ortaya çıkan göstergeler, adadaki Türk toplumunun Türkiye'nin beklentisinin tam tersi bir durumda olduğunu ortaya koyuyordu. 1960 anayasası çift toplumlu bir devlet öngörüyorken, 1964 yılından itibaren Rumlar, devleti tek başına yönetir hâle gelmiş ve adadaki Türkler yönetimden uzaklaştırılmıştı. Bu durumun sonucu olarak Türk toplumu devlet bütçesinden faydalanamaz duruma gelmiş²⁹ ve ekonomik olarak çok sıkıntılı bir devreye girmiştir. Kıbrıslı Türkler toplumsal varlıklarını koruyabilmek için adada kendi idarelerini teşkil etmeye başlamışlardır.³⁰

Adadaki bu durumundan haberdar olan Türkiye öncelikli olarak Kıbrıs Türk toplumunu ekonomik alanda güçlendirmek için faaliyetlerde bulunmuştur. 1967 yılının başında mecliste yaptığı konuşmada Başbakan Süleyman Demirel bu hususa değinmiş ve Ankara'nın hedefinin adadaki Türk toplumunun önündeki ekonomik engelleri kaldırarak, durumlarında iyileşme sağlamak olduğunu ve bu uğurda Türk hükümetinin çalıştığını dile getirmiştir. Ayrıca Kızılay'ın adaya yardımda bulunduğunu da sözlerine eklemiştir.³¹

Açıkçası 1960'lar Türkiye için Kıbrıs sorunu açısından kolay yıllar olmamıştır. Adadaki Rum çoğunluk tamamen Kıbrıslı Türkleri hedef tahtasına koyup yıldırma hareketlerine girişmişlerdir. Türkiye'nin bunlara tepkisi sert olmuş, önce 1964 yılında ve daha sonra 1967 yılında olmak üzere adaya karşı iki müdahale girişimi de ABD tarafından engellenmiştir. Bu durum da

²⁷ a.g.e., s. 90.

²⁸ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, dönem: 2, toplantı: 2, cilt. 11, 4 Ocak 1967, s. 7-8.

²⁹ Rauf Denktash, *The Cyprus Triangle*, K. Rustem & Bro, Nicosia 1982, s. 48

³⁰ Ahmet Sözen, "A Model of Power-Sharing in Cyprus: From the 1959 London-Zurich Agreements to the Annan Plan" in Ahmet Sözen (Ed.), *Reflection on the Cyprus Problem: Compilation of Recent Academic Contributions*, Cyprus Policy Center 2007, s. 39.

³¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, dönem: 2, toplantı: 2, cilt. 11, 25 Ocak 1967, s. 444.

Türkiye'nin dış politikasını gözden geçirmesi gibi önemli sonuçlar doğurmuştur.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı raporunun belirttiği üzere Türkiye'nin 1960'larda Kıbrıs politikasını belirlemede bazı temel konular önemli unsur olmuşlardır. Buna göre genel olarak Rumlardan pek hoşlanılmaması ve *Enosis*'e karşı olma, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını oluşturan etkenler olarak görülmüştür. İkinci olarak adadaki Türk toplumunu destekleme ve koruma konusundaki kararlılığın, Türkiye'nin Kıbrıs politikasındaki önemine değinilmiştir. Son olarak da askeri açıdan bakılarak, Türkiye'ye coğrafi olarak yakın olan Kıbrıs gibi stratejik bir adanın Yunanistan'ın eline geçme tehlikesinin Türkiye'nin Kıbrıs politikasını belirlemede temel taşlardan birisi olduğu, İngiliz Dışişleri Bakanlığı raporunda yer almıştır.³²

İngilizlerin 1960'larda takip ettikleri Kıbrıs politikasına gelince, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran antlaşmada garantör devletlerden birisi olması hasebiyle bir bakıma Kıbrıs'ta meydana gelen gelişmelerle bağını sürdürmesine rağmen, 1950'lilerden farklı olarak artık adadaki Rumlar, İngilizleri *Enosis*'i gerçekleştirmeleri önünde bir engel olarak görmüyorlardı. 1960'lardaki mücadele artık Türk-Rum çatışmasına dönüşmüştü. Bu durum 1950'lilere göre İngiltere'nin elini biraz daha rahatlatmış ve genel olarak adada sahip olduğu iki askeri üssü kendi Kıbrıs politikasının merkezine koymuştur.

1967 yılında İngiliz Dışişleri raporunda, İngiltere'nin Kıbrıs'a olan ilgisini sürdürmesinde üç önemli nedenin etkili olduğu vurgulanmıştır. Buna göre Kıbrıs bağımsızlığını kazandıktan sonra İngiliz Milletler Topluluğu'nun (Commonwealth) bir üyesi olması bu nedenlerden ilki olarak gösterilmiştir. İkinci olarak, Kıbrıs sorunu dolayısıyla meydana gelebilecek çatışmaların İngilizlerin Türkiye ve Yunanistan'la ilişkisini etkilediğine değinilmiştir. Son olarak adadaki üslerin İngiltere için öneminden bahsedilmiştir.³³

İngilizlerin Kıbrıs politikasına etki eden diğer bir önemli husussa Soğuk Savaş'ın devam ettiği bir ortamda iki önemli NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan arasındaki bir çatışmanın organizasyonun o bölgedeki varlığına zarar vereceği endişesi olmuştur. Özellikle Kıbrıs'ın Sovyet kontrolü altına

³² PRO: FCO 51/47, "the Turkish Attitude to Cyprus 1945-1967", Foreign and Commonwealth Affairs's Research Department Memorandum, 4 December 1968.

³³ PRO: FCO 9/72, "Cyprus", "British Interest in Cyprus", report of the Central Department of Foreign Office, annex A, 28 September 1967.

düşmesinin önüne geçilmesi, İngiltere'nin Kıbrıs politikası için belirlediği ilkelerden birisi olmuştur.³⁴

Genel olarak 1960'larda İngiltere, Kıbrıs sorunu ile ilgili gibi gözükse de artık eski etkisini kaybetmiştir. Belki de son olarak yaptığı büyük girişim, 1964 yılında sorunun taraflarını Londra Konferansında bir araya getirmek olmuştur. Fakat bu konferansta başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Özellikle bu tarihten sonra ABD ve BM, İngiltere'nin yerini almaya başlamış ve İngiltere daha arka planda kalmıştır. 1964 yılında BM'nin iki toplum arasındaki çatışmaları önlemek amacıyla adaya bir barış gücü gönderme kararı da İngiltere'yi direkt olarak adadaki çatışmalara müdahil olma gibi bir durumda kalmaktan kurtarmıştır.

Daha önce de değinildiği gibi adada kazandığı askeri üsler İngiltere'nin önceliği hâline gelmiştir. Bu anlamda İngiliz Dışişleri Bakanlığı değerlendirmelerinde bu üslerden tam olarak verim alabilmek için Türkiye'nin hava sahasının kullanılmasının önemini ifade etmiş ve bu nedenle de Türkiye ile iyi ilişkiler kurulması gerekliliğini vurgulamıştır. Fakat 1960'larda Kıbrıs konusunda aralarında önemli bir çatışma noktası olmamasına rağmen İngiltere, Türkiye'nin 1964 ve 1967 yıllarındaki adaya karşı askeri müdahale girişimine karşı çıkmış; bu durum da Ankara açısından hayal kırıklığı olmuştur. Nitekim 1967 krizi esnasında, İngiliz Bakanlar Kurulu toplantısında İngiltere Dışişleri Bakanı George Brown, BM dahil bütün mercileri kullanarak Türkiye üzerinde bir baskı oluşturulmasını ve çatışmanın önlenmesini istemesi, iki ülkenin Kıbrıs sorununa yaklaşımlarındaki farklılığı göstermesi açısından önemli bir örnek olmuştur.³⁵

Sonuç

1950 ve 1960'lı yıllarda Türkiye ve İngiltere'nin izlediği Kıbrıs politikasına bakıldığında ilk göze çaracak detay, birbirine ters orantılı olarak Türkiye'nin Kıbrıs sorununa ilgisi artarken İngiltere'ninkinde bir azalma meydana geldiğidir. 1950'lilerin başında Türkiye, Kıbrıs sorununun varlığını kabul etmemiş ve böyle bir sorunun içinde yer almayı reddetmiştir. Yukarıda değinildiği gibi, 1950 yılında Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın Kıbrıs sorunu üzerine yaptığı açıklamalar, bu durumun en somut örneklerinden birini teşkil etmektedir. Fakat Türkiye'nin Kıbrıs sorununa müdahil olmama arzusunu,

³⁴ a.g.b.

³⁵ PRO: Cabinet (CAB) 128/42, 'Post War Conclusion', CC (67), 68th conclusion, 23 November 1967, s. 5.

Kıbrıs'ı önemsemediğine veya adadaki Türk toplumunun geleceği hakkında bir endişe duymadığına bağlamak doğru bir değerlendirme olmaz. Bu daha çok zamanın şartlarının etkisiyle takip edilmiş bir politikadır. Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya, Türkiye'den açıkça toprak talebinde bulunmuştur. Çok zor durumda kalan ve Batı ittifakı içerisinde yer alarak bu tehditten korunmaya çalışan Türkiye'den, böyle bir zamanda Kıbrıs gibi İngiltere'nin önemseydiği bir ada hakkında keskin bir politika izlemesi beklenemezdi. Türkiye, Sovyet tehlikesini tam olarak defedememişken bir de İngiltere ile arasını bozmayı göze alamazdı.

Bu noktada ilginç olan husus 1952 yılında NATO'nun bir parçası olduktan ve Sovyet tehdidini kısmen başından savdıktan sonra bile Türkiye'nin Kıbrıs sorununu kabul etmek istememesidir. Bu durum da daha önce bahsi geçtiği gibi, genel olarak politikalarını ABD'ye endeksleyen Ankara'nın, Kıbrıs sorunu üzerinden Yunanistan'la bir sorun yaşayıp üzerinde çok çaba sarf ettiği Balkan Paktı'nın oluşumuna gölge düşürmek istememesinden kaynaklandığı ile açıklanabilir. Ne de olsa Türkiye'nin bu paktın oluşumu için gösterdiği çabalar ABD'nin takdirini kazanmış ve Türk hükümetine ABD'den kendisine yapılan ekonomik yardımların daha da artırılması için talepte bulunma fırsatı vermiştir.

Fakat Türkiye, Kıbrıs konusunda bu görmezden gelme siyasetini daha fazla sürdürmemiş ve 1950'lerin ortalarında hızlı bir girişle; eğer İngiltere adanın yönetimini bırakacaksa Türkiye'ye adayı devretmesi gerektiğini iddia etmiş ama daha önce belirtilen sebeplerden dolayı bu iddiasını fazla sürdürmemiştir. Daha sonra *Taksim* tezine sarılan Türkiye, en sonunda adanın bağımsızlığını kabul etmiştir. 1964 yılı ile beraber Türkiye, Kıbrıs sorununun çözümü için bağımsız bir devlet çatısı altında, ayrı fiziksel bölgelere sahip iki toplumlu bir çözüm önerisini savunmaya başlamıştır.

İngiltere açısından 1950'li yıllar Kıbrıs sorunu adına zor geçen yıllar olmuş ve bu on yılın sonunda belki de başlangıçta İngiltere'nin hiç arzulamadığı bir gelişme olarak ada bağımsızlığına kavuşmuştur. 1950'lerin ilk yıllarında İngiltere, Rum isteklerini bastırmak için çok çaba sarf etmiş ve Rum isyancılarla İngiliz kuvvetleri arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Tek başına Rum saldırılarıyla başa çıkamayacağını gören İngilizler, adadaki Türkleri de sorunun içine dahil ederek Rumların isteklerini bastırmaya çalışmıştır. Fakat günden güne büyüyen Kıbrıs sorunu iyice içinden çıkılmaz bir hâle gelmeye başlayınca İngiltere adanın yönetimini bırakmaya razı olmuştur. Ne var ki adanın stratejik

konumunun sağladığı stratejik imkânları kaybetmek istemeyen İngiltere, Kıbrıs'ta iki tane askeri üs bölgesi elde etmeye muvaffak olmuştur.

1960'lı yıllarda artık Kıbrıs sorununda ön planda gözükmeyen İngiltere daha pasif bir politika seyretmeye başlamıştır. ABD ve BM'nin Kıbrıs sorununda daha aktif hâle gelmesi, İngilizlerin izledikleri bu politikayla da uyuşmuştur. 1960'larda temel olarak İngilizler, Kıbrıs sorununun Türkiye ve Yunanistan'la olan ilişkisini olumsuz yönde etkilemesinden çekinmişlerdir. Fakat Kıbrıs'ta meydana gelen 1967 yılındaki kriz gibi önemli bir olayda Ankara'nın yanında durmamışlar, hatta yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'nin adaya yapacağı muhtemel bir askeri müdahalenin önlenmesi yönünde bir politika izlemeyi tercih etmişlerdir. Bu durum da iki taraf arasında 1950'lerin başında Rum isteklerine karşı oluşan ittifak havasının tamamen sona erdiğinin kesin bir göstergesi olmuştur.

KAYNAKÇA

İngiliz Milli Arşivi (The National Archives)

Cabinet Papers:

CAB 128, Cabinet Conclusion: Minutes (CM and CC Series), 1945-1978.

Foreign Office, Central Department and Foreign and Commonwealth Office:

FCO 9/72, "Cyprus", "British Interest in Cyprus", report of the Central Department of Foreign Office, annex A, 28 September 1967.

FCO 9/2501, Internal political situation in Cyprus, "Cyprus chronology", 1977.

FCO 51/47, "the Turkish Attitude to Cyprus 1945-1967", Foreign and Commonwealth Affairs's Research Department Memorandum, 4 December 1968.

FCO 141/2989, Cyprus: Turkish community affairs and representation, 1948.

Diğer Kaynaklar (Kitap, Makale, Dergi):

Albayrak, Mustafa. "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 2000, Cilt: XVI, Sayı: 46, ss. 249-275.

Anderson, Perry. *The New Old World*, Verso Books, London 2011.

Bahcheli, Tozun. *Greek-Turkish Relations since 1955*, Westview Press, London 1990.

Carver, Michael. *Tightrope Walking: British Defence Policy since 1945*, Hutchinson, London 1992.

Darwin, John. *Britain and Decolonisation the Retreat from Empire in the Post-War World*, Macmillan Education, Basingstoke 1988.

Denktash, Rauf. *The Cyprus Triangle*, K. Rustem & Bro, Nicosia, 1982.

Erim, Nihat. *Bildiğim ve gördüğüm ölçüler içinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara 1976.

Hasgüler, Mehmet. *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, 5. baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.

Holland, Robert F. *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, Clarendon Press, Oxford 1998.

Hyam, Ronald, *Britain's Declining Empire the Road to the Decolonisation*, Cambridge University Press 2006.

Kürkçüoğlu, Ömer. "Turco-British Relations Since the 1920s", in William Hale and Ali İhsan Bağış (eds.), *For Centuries of Turco-British Relations: Studies in Diplomatic Economic and Cultural Affairs*, The Eothen Press, Beverley 1984.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi. (Official Records of the Turkish National Assembly).

Reddaway, John. *Burdened with Cyprus: the British Connection*, Weidenfeld & Nicolson, London 1986.

Richmond, Oliver P. 'Decolonisation and Post-Independence Causes of Conflict: Mapping the Case of Cyprus', in H. Faustmann & N. Peristianis (eds.), *Britain in Cyprus: Colonialism and Post-Colonialism, 1878-2006*, Mannheim und Möhnesee: Peleus, Studien zur Archaeologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns, Band 19, Bibliopolis 2006.

Sander, Oral. *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, İmge Kitabevi, Ankara, 2016.

Sarıkoyuncu Değerli, Esra. "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)", *Gazi Üniversitesi Uluslararası Akademik Bakış Dergisi*, C. 6, S. 11, (Kış 2012), ss. 85-103.

Savrun, Ergenekon,- Tınal, Melih, "Soğuk Savaş Döneminde İngiltere ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34 (2017-Bahar), ss. 349-371.

Sönmezoglu, Faruk. *Tarafların Tutumları ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu*, İ.Ü. Basımevi ve Film Merkezi, İstanbul 1991.

Sözen, Ahmet. “The Cyprus Negotiations: From the 1963 Inter-Communal Negotiations to the Annan Plan” in Ahmet Sözen (Ed.), *Reflection on the Cyprus Problem: Compilation of Recent Academic Contributions*, Cyprus Policy Center 2007.

Sözen, Ahmet. “A Model of Power-Sharing in Cyprus: From the 1959 London-Zurich Agreements to the Annan Plan” in Ahmet Sözen (Ed.), *Reflection on the Cyprus Problem: Compilation of Recent Academic Contributions*, Cyprus Policy Center 2007.

Tamçelik, Soyalp. *Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Geçişi (1878-1919)*, KKTC Cumhurbaşkanlığı, Ankara 1997.

Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, C.I, İkinci Basım, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977.

Wiener, Sharon A. “Turkish Foreign Policy Decision-Making on the Cyprus Issue: A Comparative Analysis of Three Crises”, Ph.D. Thesis, Duke University 1980.